

Mål & Mæle · 1

13. årgang 1989

11 spørgsmål og svar

Hvorfor skriver nogle *fåes* i stedet for *fås*? *At noget er etisk, åbner selvsagt muligheder*, ja, muligvis, men er det godt sprog? Har sætningen *så du behøver ikke tage overtøj på* korrekt ordstilling? Hvad er forskellen på *hun skal ind og tage telefonen*, og *hun skal ind at tage telefonen*? Og hvad er forskellen mellem et *uheld* og en *ulykke*? Mål & Mæle viser, hvordan madposen skal skæres side 2

Sprogligheder ... 2

Dansk som fremmedsprog 17

Ret og rimeligt ... 23

Tak – et fattigt ord . 24

Det besværlige bogstav 26

Aktivt dansk i udlandet

Udlændinge, som skal lære dansk i udlandet, har ikke brug for at vide, hvad man siger, når man skal bytte en defekt kuglepen i en dansk butik. Men de har brug for mere end en ordbog, hvis de skal kunne begå sig på dansk.

Se hvad man kan gøre ved det side 17

Det var en rimeligt dårlig film

Rigtig og *rimelig* er ikke længere alene positive ord. Nu kan de også bruges som forstærkere. Derfor kan det nu gå både *rimelig godt* og *rimelig skidt*.

Side 23

Fryser du? Nej tak

Man behøver kun at sige *tak*, hvis man bliver tilbudt noget. Derfor er man for høflig, hvis man besvarer spørgsmålet »fryser du«? med et »nej, tak«. Læs om ordet *tak* side 24

Derfor forkortes Jens Peter til I.P.

Forlagsredaktør Per Skar skriver om bogstavet j's historie, om kampen med i og med den tvungne brug af j efter g og k. Side 26

Sprog er forstenet
poesi.

R.W. Emerson, 1803-1882.

SPROGLIGHeder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål om problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Togeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

G-E-C GAD
Vimmelskafte 32
1161 Kbh. K.

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Kære Mål og Mæle.

Vedlagte kopi af en annonce fra Markedsføring nr. 3-89 fik mig til at mene, at så var anledningen til at spørge M&M, om man dér skulle have en mening om, hvorvidt jeg er galt afmarcheret, når jeg har en fornemmelse af, at brugen af passivkonstruktioner dels er i tiltagende, dels at en del af disse er blevet udstyret med et ekstra -e- efter vokal.

Jeg har længe ment sådan - og ment, at inspirationen kunne søges i salig Spies' popularitet.

Der er vist ingen anden, rimelig forklaring - for selv om at talesprogsfrekvensen for passiv nok er større end i almindeligt skriftsprog - så er e'et i al fald tungefjernt.

Som Ib Johannesen skrev i Billed Bladets mindenummer om Spies: "Han fik større betydning for enhver dansker, end det måske er gået op for dem". ..., men at det også rakte ind i modersmålet er dog vist overraskende - også for M&M?

Eksemplerne er legio, de findes i dagblade, i mine elevers opgaver og fx i et referat: "Nye stillinger opslåes som... § 29 normerer", men er der tale om en normændring?

Med venlig hilsen
Jens Roikjer
Snested

EKSEMPELVIES:

KAMPAGNE UDARBEJDET FOR SPIES REJSER A/S.
EFTERÅR/VINTER 1988-1989.

WINTHÉR & LOMMER

GAMMEL TORV 8, 1457 KØBENHAVN K. TELEFON 01 13 60 13.

! Der vist ingen der ved ret meget om tætheden af passiv i tale- og skriftsprog. Og vanskeligheden ved at sige noget generelt om det, beror bl.a. på at antallet af passiver er stærkt afhængigt af hvad emnet og genren er. Der er fx stor passivtæthed i madopskrifter og ret ringe tæthed i sportsreferater - uanset om det foregår i tale eller skrift.

Det ekstra e du har bemærket, har garanteret ikke noget med Simon Spies eller hans rejsebureau at gøre. Sagen er jo at udsagnsordenes nutidsendelse er *-er* i aktiv og *-es* i passiv: *henter/hentes, åbner/åbnes, skruer/skrues*, osv. En undtagelse er dog udsagnsord der ender på trykstærk vokal; de har endelser uden e: *ses, bor, dør, fås, går*. En undtagelse fra undtagelsen er udsagnsord der ender på trykstærkt i, u eller y; de kan valgfrit have endelser med eller uden e: *sir* el. *sier*, *sy* el. *syer*, *dur* el. *duer*. Det vil altså sige at det altid er korrekt at lade være med at skrive e i endelsen af ord der ender på trykstærk vokal. Læs om dette i Retskrivningsordbogen § 29.

Grunden til at vi får former som *fåes, ståer, duer, tões, betroer* osv. er at *-er* og *-es* jo er langt de almindeligste endelser når man ser på den samlede bestand af udsagnsord. Egentlig havde det været meget fornuftigt at tillade *-er* og *-es* over det hele, men det er ikke til at lave om på en gammel regel. Så *opslåes, beseer, groer* og *kløes* er altså stavfejl, som man absolut ikke kan gøre Spies ansvarlig for.

ralsk at handle efter disse regler- ", så stopper noget inden i mig op og siger "etisk hva' fornoget?", "moralsk hva' fornoget?" Omvendt kan jeg godt acceptere, at "noget er uetisk" eller "at hans handling var om nok så lovlig, så dog umoralsk". Mit indre øre forlanger noget bagefter "etisk" og "moralsk", som fx "Det er etisk forsvarligt" eller "det må anses for at være moralsk acceptabelt" - og ikke bare "det er etisk" og "det er moralsk". Jeg har det osse fint med "en etisk bedømmelse" og "moralsk spørgsmål", men jeg kommer i tvivl om en formulering som "hvor det kollegiale slutter og det etiske begynder". Hvorfor kan jeg sige "jeg er retsindig" men ikke "jeg er etisk"? Er det bare mig, der har en defekt i sprogøret, eller har andre det osse sådan? Jeg vedlægger en kopi af en artikel i Politiken den 17/3-88. Den er forresten meget fiks, den rubriker: gen - etik. Hvis den stod i samme linie "genetik", ville den nok have fået nogen til at studse (- hva' dølen er genetik). Og så er det da forresten glædeligt at se, at mit lille korstog for ordet "man" (Mål & Mæle nr. 3, 10. årgang 1985) har båret frugt. I nr. 1 12. årgang 1987 er OT tilsyneladende omvendt. Men det hjælper nok alt sammen ikke noget. Mod sproget kæmper vi alle for-gæves.

Venlig hilsen
Ib Johnsen

EH ! Kære Ib Johnsen.

Jeg har det på samme måde; jeg synes de to citater fra Politiken lyder mærkeligt. *Etisk* betyder for den der har det sådan 'som hører til eller angår etiken', og *moralsk* betyder 'som hører til moralen', 'med hensyn til moralen'. Man kan så tale om *en etisk livshold-*

? Kære Mål & Mæle

Når jeg ser eller hører sætninger som disse: "-at noget er etisk, åbner selv-sagt muligheder-" "-derfor er det mo-

ning eller et etisk spørgsmål, om moralsk dilemma eller en moralsk fortælling og moralsk opstød; disse tillægsord kan altså i denne betydning ikke bruges om personer og handlinger, men om tanker, overvejelser, bedømmelser og beslutninger.

Man kan også bruge ordene som biord i betydningen 'hvad angår etikken og moralen' i udtryk som *en etisk angribelig person* eller *en etisk ansvarlig handling, at være moralsk forarget, det er moralsk uforsvarligt*. Og det er jo ikke så mærkeligt at det med disse betydninger er muligt at tale om at *det er uetisk at gøre sådan og sådan* og om *en umoralsk person*, selv om man ikke kan sige at **det er etisk at gøre sådan og sådan* eller *en moralsk person*. Det betyder jo her personer og handlinger uden etiske eller moralske overvejelser overhovedet, der er altså slet ikke er taget stilling til om det er etisk acceptabelt eller uacceptabelt at gøre sådan og sådan.

Men der er også en anden betydning af ordene *etisk* og *moralsk*, nemlig det modsatte af *uetisk* og *umoralsk*, dvs. om person eller handling: 'hvor der er taget hensyn til etik og moral'. Og så kan man få eksempler som: *Han var en alvorlig mand, nærmest etisk, en dybt moralsk personlighed*. Det er ikke noget nyt, der er gamle eksempler på denne betydning i Ordbog over det Danske Sprog. Men det må nok betragtes som en glidning fra *etisk* = 'med hensyn til etik' over *uetisk* = 'uden hensyn til etik' til *etisk* = 'som tager hensyn til etik'.

OT

? Kære Mål og Mæle.

Det er meget varmt, så du behøver ikke tage overtøj på. Er den understregede

sætning hoved- eller bisætning? Hvis det er en hovedsætning, så skal der være inversion efter *så*, ikke? Hvis det er en bisætning, så skal biordet foran udsagnsleddet, ikke? Hvad er det for en størrelse? Kan I hjælpe mig? Måske er sætningen "ukorrekt sprogbrug", men ikke desto mindre er konstruktionen almindelig.

Med venlig hilsen
Tue Eriksen
Århus

! Kære Tue Eriksen.

Kort fortalt: det er en helsætning (=hovedsætning); den er dog ikke sideordnet med den foregående, men samordnet med den ved hjælp af bindeordet (konjunktionalet) *så*. Man kan også sige at sætningerne efter form er sideordnede, mens man efter deres indhold kunne vente at den anden (*såsætningen*) var underordnet den første.

Årsagsforhold mellem indholdet af to sætninger kan udtrykkes på mange forskellige måder: Virkningen (eller følgen) kan udtrykkes som en 'følgebisætning' indledt med underordningsbindeordet *så at*; ledsætningen er biled i den helsætning hvori årsagen udtrykkes: *Han har lavet nøglen så han godt kan komme ind*. Eller årsagen kan udtrykkes i en 'årsagsbisætning' indledt med underordningsbindeordet *fordi*: *Han kan godt komme ind fordi han allerede har lavet nøglen*. Og i ledsætninger står biordet (*godt og allerede*) før udsagnsleddet.

Man kan også udtrykke virkningen i en helsætning med biordet *derfor*, og hvis *derfor* indleder sætningen, kommer udsagnsled før grundled (inversion): *Han har lavet nøglen, derfor kan han godt komme ind*; og årsagen kan udtrykkes i en efterstillet helsætning

med biordet *nøglen*. En helsætning kan også indeholde og indledes af biordet *så* men det udtrykker alene tid og ikke årsag: *Han kom, så gik jeg ikke*.

Endelig kan man udtrykke virkningen i en helsætning der indledes med samordningsbindeordet *så*; det er altså et andet *så* end både underordningsbindeordet og biordet: *Han har lavet nøglen, så han godt kan komme ind*. Og på samme måde udtrykkes årsagen med samordningskonjunktionalet *for* eller *thi*: *Han kan godt komme ind, for (eller thi) han har lavet nøglen*. Her er der ikke inversion fordi sætningen ikke indledes med noget andet led end subjektet. Bindeord regnes nemlig ikke som et led i helsætningen; man har heller ikke omvendt ordstilling i helsætninger der indledes med *og*: *Han står uden for døren, og han har glemt nøglen*.

Forskellen på sideordningsbindeordet *og* og samordningsbindeordet *så* er den at *så* udtrykker grammatisk sideordning men indholdsmæssig underordning eller afhængighed; man kan fx ikke bytte om på rækkefølgen af de to sætninger (hvad man dog heller ikke kan med sætninger sideordnet med bindeordene *eller* og *men*). Og man kan ikke sideordne tre sætninger med *så*, man kan ikke sige: *Han har lavet nøglen, så han kan godt komme ind, så han får nok taget telefonen*.

Fidusen med samordningsbindeord er den at man kan fortælle som ny information for tilhøren både det der står i årsags sætningen og i følgesætningen; det kan man ikke med underordningsbindeord. Når man siger *Han har lavet nøglen så han godt kan komme ind* (altså med underordningsordet *så* og biordet før udsagnsledet) fortæller man egentlig slet ikke at han godt kan komme ind; denne oplysning er kun en del af hvad det vil sige at lave nøglen.

Man giver begge oplysninger når man siger: *Han har lavet nøglen, så han godt kan komme ind*. Men samtidig angiver man at 'det at han godt kan komme ind' ikke er den oplysning hvorpå det næste i historien bygger; man kan ikke sige: *Han har lavet nøglen, så han godt kan komme ind, og han kan stjæle billederne*; Med to sideordnede helsætninger kan følgen godt være grundlaget for den næste sætning: *Han har lavet nøglen, han kan derfor godt komme ind og han kan stjæle billederne*.

OT

? Kære Erik Hansen.

I Politiken læste jeg, at du ikke havde fundet så meget som én eneste fejl i Statsministerens nytårstale. Det fortalte jeg på et af EF-kommisionens sprogkurser i BXL, og oversætterne havde nok lyst til at se, hvordan korrekt dansk ser ud.

Vi tog fat på læsningen men måtte standse op ved flg. passage: *Men det er uklogt, hvis vi ikke vil erkende, at fra 60'erne og til 80'erne har vi i Danmark haft en langt stærkere lønudvikling end i andre lande*.

"Er ordstillingen ikke ukorrekt i afsætningen?" spurgte en italiensk oversætter.

Hvad skal jeg svare?

Mange hilsner

– og tak for "Mål & Mæle".

Kirsten Paludan

Bruxelles

! Kære Kirsten Paludan.

Når jeg nu er i gang med ledsætningsordstillingen, er det bare mig der svarer. Svar den italienske oversætter: Det er ikke korrekt skriftsprog, men det er korrekt talesprog. Og Statsministeren talte jo faktisk sin tale. Og derfor var det korrekt, men det er ukorrekt når det er trykt i avisen.

I helsætninger er der en plads lige efter det eventuelle bindeord (*og*) som kaldes sætningens 'fundament' og hvor alle led undtagen udsagnsleddet kan placeres hvis man vil fremhæve det eller tage udgangspunkt i det. Man kan altså fuldt korrekt sige og skrive: *Fra 60'erne og til 80'erne har vi i Danmark haft en langt stærkere lønudvikling end i andre lande.* Ledet *fra 60'erne til 80'erne* er et billed som er placeret først i helsætningen fordi taleren ønsker at tage udgangspunkt i dette. Man kunne også have begyndt med *vi* eller *i Danmark*, men denne taler vil helst begynde som han gør, fordi det er det der skal forbinde sætningen med det foregående og det følgende – som jeg altså ikke kender her.

Nu vil taleren også gerne dække sig lidt ind, og derfor siger han ikke sætningen lige ud, men siger *det er uklogt hvis vi ikke vil erkende.....* Han citerer altså nærmest sig selv – for at pakke denne lidt ubehagelige oplysning ind. Og så bliver sætningen, som den han egentlig vil sige, til en ledsætning, nemlig genstandsled (objekt) for *erkende*. Og i ledsætninger er der ikke noget fundament, for ledsætninger bliver i sig selv ikke sat i forbindelse med det foregående og det efterfølgende, det er kun den helsætning som ledsætningen er led i, som bliver det.

Derfor bliver det forkert skriftsprog at have fundament i en ledsætning efter *at*. Den burde have været skrevet: *men det er uklogt hvis vi ikke vil erkende at vi i Danmark fra 60'erne til 80'erne har haft...*

I talesprog, hvor det stadigvæk ikke er 'vores uklogskab' eller 'vores manglende erkendelse' der tales om, men alene 'den stærke lønudvikling', vil taleren gerne sætte denne sætning i forbindelse med omgivelserne ved et fun-

dament, og det kan man uden problemer gøre, for i talesprog kan man med intonation, pauser og talehastighed angive at der er tale om en slags direkte tale selv om der står *at*. Man kan angive intonationen med en lidt anden tegnsætning: *men det er uklogt hvis vi ikke vil erkende at: fra 60'erne til 80'erne har vi i Danmark haft en langt stærkere lønudvikling end i andre lande.* Hvis taleren havde opretholdt den korrekte skriftsproglige syntaks, kunne han stå i fare for at blive anset for at tale "fint" eller "akademisk".

OT

? Kære Mål & Mæle.

Brugen af dobbeltadverbierne *ind/inde*, *ud/ude* er normalt klar nok – svarende til kasusprogs Akkusativ (bevægelse) og Dativ/Lokativ (forbliven på stedet). Men der opstår da nogen vanskeligheder ved valget mellem disse og de beslægtede *adv./præp./konj inden* og *uden*.

Abstrakt/konkret giver vist ingen forskel: *Han gik ud af huset; men han kom ud for en ulykke – ikke inde i havnen – derimod lidt ude i Sundet, faktisk lige ud for indløbet – nærmere betegnet ud for den første bøj.*

Kan der gives regler for brugen?

Venlig hilsen
Ebbe Flatau
Frederiksberg.

! Kære Ebbe Flatau.

Ja, regler og regler. *Ind, ud, op, ned, hen, frem, tilbage* er retningsbiord, mens *inde, ude, oppe, nede, fremme, tilbage* er stedsbiord. Disse biord kan efterfølges af forholdsord, fx *ind i havnen, inde i havnen, ude på havet, oppe på loftet, oppe over kælderens, oppe i høet, oppe under taget.*

Inden, uden, oven, neden kan optræde som forholdsord, mest i sam-

mensætninger som *indendørs*, men også i enkelte forbindelser som *inden døre*. De optræder typisk som biord med forholdsord efter: *inden for muren, inden i kassen, han kørte inden om bilen, ned for, oven for, uden for*.

Forskellen på *ind*, *inde*, og *inden* kan beskrives således: *ind* og *inde* kan ikke bruges ved forholdsord *for*: Man kan ikke sige **hun listede ind for døren* eller **hun stod og ventede inde for døren*, men kun *hun listede inden for døren, hun stod og ventede inden for døren*. *Inden* kan ikke bruges ved forholdsordene *fra, til, mod, gennem, over, med, uden, mellem, på, af, hos, ved, efter*, men altså kun med: *ad, om, i, for, under*.

Hvis man derfor tager forholdsordet *i*, som kan bruges med både *inde* og *inden*, kan man indkredse forskellen: man kan ikke sige **inde i konvolutten lå der et brev*, det hedder *inden i konvolutten lå der et brev*. Det hedder *luften inde i huset var helt tør*, ikke **luften inden i huset*. Men det hedder: *luften bliver inden i dækket skønt den er under højt tryk*. En person kan være *inden i en sovepose*, men ikke **inden i en tunnel*.

Jeg syntes at *inden* i modsætning til *inde* markerer at det som forholdsordsforbindelsen lægger sig til, er på vej modsat, bort fra det sted der betegnes ved biordet, dvs. ud ved *inden*, (og på vej ind ved *uden*, ned ved *oven*, op ved *ned*). Det betyder at man generelt kan beskrive biordets 'bøjningsformer', ingen endelse, *-e* og *-en*, ved hjælp af den betydning som fald (kasus) har i de sprog der har det; *ind* har betydning som akkusativ, *inde* har betydning som dativ eller lokativ, og *inden* har betydning som ablativ. Det er også endelsens etymologi, *-en* er en gammel ablativform ligesom *-e* sandsynligvis er en gammel lokativendelse.

Du nævner endelig udtrykket *ud for den første bølge*. Det kan ikke forklares som en akkusativ, men det skyldes at det er et fast udtryk hvor *ud* slet ikke betyder 'ud'; det er jo nemlig ikke det modsatte af *ind for den første bølge*, hvad det jo faktisk godt kunne være: 'et sted på land set ude fra havet bag den første bølge'.

OT

? Kære "Mål & Mæle"

Fra min barndom husker jeg en fortælling i en læsebog: "En tvekamp", forfattet af Kappel Böcker. Heri forekommer et udtryk, hvis oprindelse og betydning i dybere forstand jeg ikke har kunnet spore. Det lyder, gengivet efter 50 års "lagring": "Ho, ho" tænkte Hans Peter "nu vidste han, hvordan madposen skulle skæres!" - Han havde nu et overblik over situationen; men hvorfra stammer udtrykket? Jeg kender det ikke i andre sammenhæng. Kan "Mål & Mæle" forklare nærmere, ville jeg være taknemlig herfor.

Med venlig hilsen
Morten Skjærlund

! Kære Morten Skjærlund.

"At skære en madpose" er et flere hundrede år gammelt udtryk som betyder 'tilberede en pose med proviant'. Man er tidligt begyndt også at bruge udtrykket i overført betydning: 'vide hvordan en sag skal klares'. Det er altså et billedligt udtryk på linje med at *klare ærterne og ordne paragrafferne*.

EH

? Kære Mål & Mæle.

For anden gang har jeg modtaget ny telefonbog fra Jydsk Telefon - og for anden gang har jeg haft lejlighed til at vende og dreje på ordet 'betalbar', som generer mig.

Kan Mål & Mæle kommentere dette ord? For min skyld gerne i form af en likvidation, idet det forekommer mig uanvendeligt, især da det indholdsmæssigt slet ikke for mig synes at dække, hvad telefonselskabet ønsker at meddele: hvis jeg ønsker telefonbøger ud over de 2, som dækker vest-området, skal jeg betale for dem.

'Betalbar' ville – hvis ordet fandtes – for min sprogformelse betyde "som kan betales" (underforstået: hvis jeg har lyst/evner/muligheder..), jf. f.eks. hørbar, brugbar, gangbar.

Her synes det at betyde noget i retning af "mod betaling".

Med venlig hilsen
Rigmor Poulsen
Holstebro

! Kære Rigmor Poulsen
Du har faktisk svaret selv. De tillægsord der består af stammen af et ud-sagnsord med endelsen *-bar*, har betydningen 'som kan ud-sagnsord'. *Hørbar* betyder 'som kan høres', *brugbar* 'som kan bruges', *programmerbar* 'som kan programmeres' osv. Efter

samme mønster skal *betalbar* betyde 'som kan betales', og det er da også den betydning der angives under *betalbar* i Nudansk Ordbog.

Det ord som Jydsk Telefon savner, er et med betydningen 'som skal betales', og det findes tilfældigvis ikke. Så må man løse problemet på en anden måde, men det er ikke nogen god idé at bruge *betalbar* forkert.

Forresten er det på latin meget let at lave den slags ord, for der har man en bøjningsform, den såkaldte gerundiv, med præcis den betydning som Jydsk Telefon har brug for. *Solvendus* hedder det, og *liber solvendus* er 'en bog som der skal betales for'. Men det er jo nok ikke lige løsningen.

EH

? Kære Mål & Mæle.

"Pisk ind og skum fløden" – sådan lød opfordringen lige før jul i lokalavisen til at benytte supermarkedets særtilbud: en halv liter piskefløde for 5 kr. Formuleringen med de to imperativer mindede mig om et problem, jeg undertiden føler mig generet af, når jeg

Der er 2 teleBøger der dækker Vest-området...

De har nu modtaget teleBogen, der dækker området, hvor De bor.

Skulle De ønske også at få den teleBog, der dækker det andet Vest-område, bedes De udfylde vedhæftede brevkort og sende det til os. Kortet bedes udfyldt med blokbogstaver eller på maskine.

Den ønskede teleBog fremsendes gratis, ligesom vi også betaler portoen.

Husk at såvel gratis som betalbare bøger kan afhentes i vores teleButikker.

Med venlig hilsen

Jydsk Telefon

Forlaget

Efterår 1988

skriver. For det første skulle der ved grammatisk kommatering vel endda sættes komma mellem sådan to imperativer (dvs. foran "og"), hvilket nu forekommer mig fuldkommen akavet. For der er jo egentlig ikke tale om to adskilte handlinger, men derimod om en tænkt helhed: en bevægelse og dens formål eller hensigt (det, som på latin udtrykkes med finit verbum + 1. supinum). Mit problem er nu: Burde sligt på dansk rettelig udtrykkes med infinitiv: "Pisk ind og skum fløden"?

Korrektionsproblemet forekommer mig især at opstå i imperativ. I præsens finder jeg, at man kan vælge mellem "jeg går ud at købe ind" og "jeg går ud og køber ind" (dog måske med betydningsforskel?). Men i perfektum kan det da kun hedde "jeg er gået ud at købe ind"; tilsvarende, hvis bevægelsesverbum + retningsadverbium erstattes af et lokaladverbium: "jeg er ude at købe ind".

Et par eksempler fra nytårsdagens læsning på, hvad jeg anser for fejlagtige konstruktioner: "Da jeg skulle ned og poste svarene" (Svend Heinild i interview i Information); "-det var ikke sket, hvis De var blevet hjemme og passe Deres børn!" (Bo Bojesens århæfte 1987 – dette sidste falder så naturligt i munden, at jeg spekulerer på, hvordan det egentlig kan udtrykkes på én gang korrekt og mundret).

Det ville interessere mig at læse jeres overvejelser over, hvad der er korrekt nudansk i forbindelse med sådanne udtryk (for jeg ved nok, at Oehlenschlägers "kommer at købe!" ikke nødvendigvis beviser noget herom).

Jeg minder også lige om, at DSBs passagertidsskrift hedder "Ud & se". Også meget gerne et par ord til dette med kommaet mellem imperativer. Retskrivningsordbogen foreskriver

det, men kan de vise fædre virkelig have taget tilfælde som ovenstående med i overvejelserne?

Med venlig hilsen
Morten Gudmund Hansen
Valby

! Kære Morten Gudmund Hansen. Problemet med *og* og *at* opstår selvfølgelig fordi et *at* foran navnemåde af de fleste udtales på samme måde som *og*, nemlig *å*. Det vil sige at det næsten udelukkende er et skriftsprogsproblem vi har for os. I min bog "Rigtigt Dansk" (Hans Reitzels Forlag 1988) er problemer behandlet sådan (side 148-51):

Grunden til vanskelighederne er, at skriftsprogets *og* og det *at*, som står foran navnemåde (vi nægter *at* betale) udtales på samme måde, nemlig som *å*; det skrevne *at*, som indleder bisætninger (hun sagde, *at* det var for sent) er der ingen problemer med: Det udtales *a* eller *ad* (så det rimer på *hat*) og blandes i skriften aldrig sammen med *og*.

Udtalen af *at* som *å* går tilbage til senmiddelalderen, før 1500; det er den udtale, man i dag regner for den rigtige og naturlige, og som man lærer udlændinge, men man kan også hos nogle høre navnemåde-*at* udtalt på samme måde som bisætnings-*at*, altså som *a(d)*.

Skriftsproget skelner altså mellem *og* og *at*. I de fleste tilfælde er der ingen problemer overhovedet:

han nægter at betale
det er svært at stå på vandski
hvad får jeg for at hjælpe dig?
jeg købte en avis at læse i
prøv at skrive igen!

Nu kan der godt – helt korrekt – komme til at stå et *og* foran en navnemåde.

du kan rende og hoppe
han skulle tage sig sammen og slå
græsset
jeg ønsker bare at drikke min kaffe
og læse min avis
de er ivrige efter at spille og synge
de kunne sidde og snakke i timevis

Her forbinder *og* to navnemåder; hvis man skriver sætningen om, således at den første navnemåde bliver en nutids- eller datidsform eller en bydemåde, ser man, at andet udsagnsord følger med:

rend og hop
han tog sig sammen og slog græsset
jeg drikker min kaffe og læser min avis
de spiller og synger
de sad og snakkede i timevis

Når de to udsagnsord følges ad mht. form, er *og* det rigtige. Når det sidste udsagnsord beholder sin navnemåde, selvom det første skifter form ("født navnemåde"), er *at* det rigtige:

jeg vil forsøge at være hjemme kl. 18
jeg forsøger at være hjemme kl. 18
jeg har forsøgt at være hjemme kl. 18
forsøg at være hjemme kl. 18!

I talesprog er det almindeligt at lade bydemåde smitte af på det følgende udsagnsord. Det hedder *han huskede at købe kaffe* over for normalt skriftsprog *husk og købe kaffe!* Bruger man disse afsmittede bydemåder i skrift, kan det kun være for at gengive talesprog, og det vil være det rimeligste at skrive et muligvis ikke helt korrekt *og*:

husk og lås efter dig!
glem ikke og tag penge med!
lad vær(e) med og råb sådan!

I al fald ser *husk at lås efter dig* osv. meget kunstigt ud! Løsningen *og* + bydemåde er man i øvrigt nødt til at bruge i nogle få talesprogsnære udtryk, fx *tag og luk døren!* Med navnemåde (tag at luk døren) lyder det helt unaturligt.

Det område, hvor der er mest tvivl om valget *og/at*, er konstruktioner med bevægelsesudsagnsord + retningsbi-ord:

de går ud at lege
vi tager hjem at sove
hun løber ind at tage telefonen
han er kørt over at købe kaffe

Her har vi også muligheden *og* + udsagnsord i samme form som udsagnsordet foran:

de går ud og leger
vi tager hjem og sover
hun løb ind og tog telefonen
han kørte over og købte kaffe

Vil, må, skal og bør + retningsbiord følges dog som regel af navnemåde:

de vil ud at lege
vi måtte hjem at sove
hun skal ind at tage telefonen
han burde over at købe kaffe

Hvis det ikke er bevægelsesudsagnsord, men *være* + tilstandsbiled, har vi i reglen også *at* + navnemåde:

de er ude at lege
vi var hjemme at skifte tøj
hun er inde at ringe
han var ovre at købe kaffe

Disse regler fører automatisk med sig, at vi kan få et fuldt korrekt *og* + navnemåde, nemlig når en sætning med to udsagnsord med *og* imellem udvides sådan, at de begge kommer til at stå i navnemåde:

vi tager hjem og sover ▽ vi vil tage hjem og sove

Og på samme måde:

jeg bliver nødt til at tage til byen og arbejde
man må ikke stå her og snakke

Man hører somme tider, at *at* + navne-måde betegner en hensigt, mens *og* + udsagnsord betegner en kendsgerning. Når man gør sig umage, kan man godt lave nogle eksempler, hvor det passer. Sætningen

han tager tit i byen at besøge sin tante, men hun er aldrig hjemme

kan give god mening i modsætning til

han tager tit til byen og besøger sin tante, men hun er aldrig hjemme

Til gengæld må man vel sige, at

de var ved stranden at bade

fortæller, at de var ved stranden, og at de faktisk badede, ikke bare havde den hensigt. I almindelighed er man nødt til at udtrykke hensigten tydeligt, hvis disse udtryk ikke skal være flertydige:

de var ved stranden for at bade, men der var for mange brandmænd

Men noget må der være om det med hensigten, for læg mærke til at vi godt kan have

gå ud og køb ind!

men meget dårligt

gå ud at købe ind

Man kan opfordre en til at udføre en handling, men ikke til at have noget til hensigt. Derfor må det vel også være *pisk ind og skum fløden* i dit eksempel.

I førnutid (perfektum) er navne-måde absolut det normale:

han er taget til Vanløse at købe sig en ny cykel

Man kan vel også have

han er taget til Vanløse og har købt sig en ny cykel

Men så er det en anden konstruktion. I første eksempel oplyses det at cykelkøbet finder sted i Vanløse, det siger den anden sætning ikke noget om.

Og hvad der gælder for førnutid, synes også at gælde for førdatid, og derfor får vi ...*hvis de var blevet hjemme og passe deres børn* som det naturlige over for det mulige ... *hvis De var blevet hjemme og havde passet Deres børn.*

Da jeg skulle ned og poste svarene

lyder fuldstændig mundret, men følger man korrekthedsreglerne, får man *Da jeg skulle ned at poste svarene.*

Så var der det med komma mellem bydemåder. Retskrivningsordbogen siger ikke noget direkte om problemet, men § 46, om komma mellem helsætninger, har eksemplet *hent lige kosten, og fej gulvet*. Hvad man skal gøre i tilfælde som *rend og hop!* eller *kom og se!* får man ingen direkte instruktion i.

Men her skal man huske at det grammatiske komma er så fjoget og meningsløst at det altid har været nødvendigt med en tillægsregel der siger at det er tilladt at fravige reglerne, hvis det er

for meningsforstyrrende at der står et komma eller at der mangler et komma. Det er med andre ord tilladt i undtagelsestilfælde at bruge den sunde fornuft, selv når man sætter grammatiske kommaer. I den nugældende Retskrivningsordbog står denne tilladelse i § 52.

En fornuftig måde at administrere komma på når der er to bydemåder, er noget i retning af det du er inde på: Er her tale om én eller to handlinger?

Og om der er det, kan man som regel afgøre ved et omskrivningseksperiment. Svarer de to bydemåder til to sætninger med hver sit grundled, skal der komma imellem, ellers ikke. Vi skal derfor have *rend og hop* og *kom og se min undulat*, for vi kan ikke, eller meget dårligt, have *du kan rende*, og *du kan hoppe* og *hvis du kommer og da ser min undulat*... Og på samme måde:

gå hen og gør ligeså!
se og få slået græsset
tag og lån mig 100 kr.
følg mit eksempel og hold op med at ryge
træf en rask beslutning og gift dig med Lise
indse din fejl og giv hende en undskyldning

Derimod:

løb hen til hjørnet, og gå så 10 skridt til venstre
kom i morgen aften, og tag din kæreste med
følg mit eksempel, og tag bagefter på landet
træf en rask beslutning, og lad så være med at være sur
indse dine fejl, og vær i det hele taget ikke så intolerant

Her kan vi nemlig acceptere tilsvarende konstruktioner med to komplette sætninger:

hvis du løber hen til hjørnet, og du så går 10 skridt til venstre

(Læg mærke til *så*, *bagefter*, i *det hele taget* i sætning nr. to; disse ord og udtryk viser sætningens selvstændighed.) Denne fremgangsmåde vil sikkert kunne klare problemet i de fleste tilfælde, men der vil uden tvivl dukke eksempler op som volder vanskeligheder, fx *hent en kost*(,) og *fej gulvet*. I den slags tilfælde er alle formentlig i tvivl, og ingen bliver derfor generet, uanset hvilken løsning man vælger.

EH

? Kære Mål & Mæle.

På vor virksomhed har sikkerhedsorganisationen opsat en "ulykkestavle", der viser antallet af "ulykker" i årets løb, – tavlen ses af alle der besøger fabrikken.

Udtrykket "ulykker" dækker både over småskader som rifter i fingre, forstuvninger og større skader som brækkede fingre og flækkede knæskaller.

Nu lyder mit spørgsmål: Er det ikke stadig det normale sprogbrug at skelne mellem uheld og ulykker, sådan som man gør det i Ordbog over det Danske Sprog?

Ville det ikke være bedre, hvis sikkerhedsorganisationen sondrede mellem uheld (som mindre skader) og ulykker (større skader)?

Med venlig hilsen
P.T. Hjørnesen
værkstedschef
A/S Cheminova

! Kære P.T. Hjørnesen

Det er rigtigt, at Ordbog over det Danske Sprog angiver en gradsforskel mel-

lem *uheld og ulykker*. Ulykker ”anvendes som et mildere, svagere udtryk end katastrofe, men som et stærkere udtryk end *uheld*”. Denne forskel er tydelig i faste vendinger som f.eks. *at gøre en ulykke på sig selv*, dvs. at begå selvmord, overfor f.eks. *at sidde i uheld* i kortspil, hvilket ikke nødvendigvis er nogen større ulykke.

Denne gradsforskel gælder stadigvæk. Ulykker fører oftest til alvorlige personskader, som f.eks. *sammenstyrtningssulykker, eksplosionsulykker, drukneulykker, og dødsulykker*, hvorimod uheld fører små eller slet ingen personskader med sig. Hvis man ser to biler støde sammen, kan man tale om et *færdselsuheld*; men hvis man desuden vil fortælle, at nogen kom alvorligt til skade, så vil man snarere tale om en *færdselsulykke*. Derfor gælder det, at skaden *er* sket ved en ulykke, hvorimod følgerne af et uheld ikke nødven-

digvis er kendt, når uheldet indtræffer. Blandt andet af denne grund vil man aldrig høre kaptajnen på et fly annoncere en ulykke, men udelukkende uheld. Når han siger, ”vi har haft et mindre uheld under starten”, kan man ikke vide, hvilke ulykker dette uheld eventuelt vil føre med sig.

Nu afhænger vurderingen af en skade naturligvis af, hvem der skal vurdere den. For den tilskadekomne selv kan noget godt være en ulykke, hvorimod udenforstående kun ville kalde det et uheld.

Det er ikke muligt for mig at sige med sikkerhed, hvad sikkerhedsorganisationen på virksomheden bør skrive, for det afhænger af dens formål og af omstændigheder, som jeg ikke kender. Hvis formålet f.eks. er at opfordre de ansatte stærkt til at vise omtanke og forsigtighed for at undgå at komme til skade, så er det muligt, at en *ulykkes-*

SIKKERHEDSORGANISATIONEN PÅ CHEMINOVA A/S

SIDSTE ULYKKE:

• DATO: 18 1 AFDELING: •

ULYKKER IALT: 1988 1989

• PRODUKTION / FORSØG: 16 2 •

VÆRKSTEDER 17

LAB. ADMIN. M. V. 3

statistik vil virke stærkere end en *uheldsstatistik*. Men den form for skiltning får naturligvis en noget anden funktion over for besøgende, som vel ikke skal advares i samme omfang.

Hvis formålet derimod er at oplyse de ansatte om risikoen ved arbejdet på en mindre pågående måde, så kunne man f.eks. inddele skaderne i tre grupper: én gruppe, hvor der kun skete skade på ting (over en vis værdi), en anden gruppe hvor der skete mindre personskader, som ikke førte til hele fraværsdage, og en tredje gruppe af skader, som førte til en eller flere fraværsdage.

Valget mellem sådanne muligheder beror rigtig nok på sprogforfølelse, men styres af virksomhedens sikkerhedspolitik.

CE

? Kære Mål & Mæle.

Små børn bøjer de fleste ord regelmæssigt. Det gjorde vores søn osse. Nu er han 10 år og vedbliver at bøje en del udsagnsord regelmæssigt. Jeg har noteret følgende datidsformer: *skudt, smidt, bidt, snydt*. Det ku' se ud til at han bruger den korte tillægsform i de tilfælde, hvor kun datidsformen viser uregelmæssigheder. Interessant er det at han bruger formen *hjælpede* i stedet for *hjalp*. Her er kort tillægsform *hjulpet* jo osse regelmæssig og kan ikke bruges på samme måde som i de ovennævnte eksempler. Han bruger imidlertid osse formen *klaret* i stedet for *klarede*, men den kan jeg ikke finde nogen fornuftig forklaring på.

Mit spørgsmål er nu: Tror I disse bøjningsformer hænger ved eller forsvinder? Hvor udbredt er fænomenet? Kan det være begyndelsen til ændrede

sprogvaner? Andre uregelmæssige bøjningsformer er jo forsvundet i tidens løb.

Med venlig hilsen
Tue Eriksen
Århus

! Kære Tue Eriksen.

Der er ikke noget mærkeligt i, at børn bruger regelmæssige former som *hjælpede, slåede, bagede, syngede, og sælgede* i stedet for uregelmæssige *hjalp, slog, bagte, sang og solgte*. Børn lærer selvfølgelig det mest almindelige før undtagelserne; og ca. 90 % af alle udsagnsord bøjes med *-ede* i datid. Det er de stærkt bøjede ord, som ikke tilføjes endelse i datid, der er mest udsat for at blive bøjet svagt. Det vil sige, at *hjælpede* og *slåede* alt andet lige holder lænere i børnesprog end f.eks. *bagede* og *sælgede*.

Litteraturen om børnesprog har derimod ikke eksempler på, at kort tillægsform systematisk bliver brugt i stedet for datidsform, som du angiver: *smidt, bidt, snydt* og *skudt* (*skudt* er dog ikke regelmæssigt), i stedet for *smed, bed, snød, og skød*, f.eks. i *han snydt ham*. Derfor spurgte vi Elisabeth Hansen, som forsker i børnesprog, om hun kendte til sådanne former. Og det gjorde hun. Hun havde ofte hørt formerne blandt børn i 5-7-årsalderen, hvorimod de nok var sjældne blandt større børn. Din søn holder derfor sandsynligvis snart op med at bruge disse former.

Din forklaring på, hvorfor børn foretrækker disse former frem for de regelmæssige, *smidede, bidede, snydede* og *skydede*, lyder rimelig. Desuden er de regelmæssige former da påfaldende klodsede med de to gange *-de*.

Hvis din søn taler østjysk, skal du ikke kunne høre forskel på *klaret* og

klarede. I østjysk er det helt gennemført, at man udtaler endelserne *-et* og *-ede* med "hårdt d" som i *lidt* i stedet for rigsdansk "blødt d"

Det er rigtigt, at der i de seneste 1000 år har været en tendens til, at regelmæssige former har erstattet uregelmæssige former. Den tendens vil fortsætte i ord som f.eks. *for* → *farede*, *jog* → *jagede* og *bedrog* → *bedragede*; og din søn vil bidrage til de regelmæssige formers sejr. Men brugen af de korte tillægsformer i stedet for datidsformer er med sikkerhed ikke begyndelsen til ændrede sprogvaner.

CE

? Kære Mål & Mæle.

På Holbergs tid har det østensundske »huske« vel nogenlunde afløst »huse« – dog især i københavnsk, og uden fx. den norske forfatters litterære tilslutning.

Er forklaringen på dette usædvanlige dialektlån gennemslagskraft i Kongens By det entydige og/eller noget tydeligt letfærdigt i smag med »rusk-om-snuske« og lign.?

Med vanlig venlig hilsen
Torben Høisgaard Krogh
Vejle

! Kære Torben Høisgaard Krogh.

Udsagnsordet *huske* hedder på gammeldansk enten *hughæ* eller *hughsæ*. Det er ordet *hugh* (komme i hu) der indgår i det. Formen uden s kendes i visse dialekter som *howe* el. lign., og den med s optræder i formen *howse* el. lign. Her er gh blevet til w, ligesom i *skov*, *have*, *flyve* og mange andre ord.

Formen *huske* er opstået ved en såkaldt metatase, dvs. lydomytning: gs er blevet til sg, skrevet sk. Metateser er noget der sker hist og her og engang imellem. Der er altså ikke tale om systematiske og gennemgribende udvik-

linger som når det er svækkelser, åbninger, tilbagetrækninger og afstemninger og den slags.

Eksempler på metateser i dansk sproghistorie er navne som *Kirstine* og *Birgitte* der kommer af *Kristine* og *Brigitte*. Også *Troels* viser metatase; det kommer af *Thorgisl*; sl er altså blevet til *ls* og *or* til *ro*. Navneendelserne *-drup* og *-(s)trup* (Emdrup, Vrangstrup) kommer af *-thorp*, så her er der også et eksempel på lydomytning. *Horsens* kommer af *Hrossnæs*. Førsteleddet, som betyder 'hest', er beslægtet med tysk *Ross*, der ikke har haft metatase. Endelsen *-else* (rettelse fx) er lånt fra tysk, hvor formen har den oprindelige rækkefølge af konsonanterne, nemlig *-isl*. *Bort* kommer af et *braut* (tænk på engelsk *abroad*), så her er der også en metatase – ligesom i talesprogsformen *gemmen for gennem*.

Som sagt, lutter spredte eksempler.

Formen *huske* bliver den almindelige i skriftsproget fra omkring 1700. Da den dialektalt kun kendes fra skånsk og hallandsk, har man formodet at den herfra er nået til København, inden vi tabte de østensundske provinser til Sverige. Men det er bare en formodning.

Grunden til at rigsmålet foretrak formen *huske*? Tjaa, det er jo rigtigt at når *hugse* og *huse* udtales ens, så er der teoretisk mulighed for misforståelse: "Jeg kan ikke huse ham". Men sproget accepterer tusindvis af ord med samme lydige eller skriftlige form trods forskellig betydning, og det giver meget sjældent vanskeligheder. Søren Brandts "Homografordbog" (Gyldendal 1986) indeholder over 20 000 ord og former der skrives ens, men har forskellig betydning. Det er et forbløffende højt tal. Forbløffende fordi de ikke volder os ulemage. (Det er ma-

skinnerne der har deres hyr med dem!)

Så der er ingen særlig grund til at tro *huske* er opstået af behov for et entydigt ord. Og slet ikke at det skulle være påvirket af *ruskomsnusk*, selv om dette ords oprindelige form faktisk var *huskomsnusk*.

Det er rigtigt at Holberg slet ikke bruger formen *huske*. Han klarer sig med udtryk som *komme i hu*, *ihukomme*, *erindre*, *minde sig* eller *mindes*.

EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen, Ole Togeby, Carsten Elbro

Lay-out: Bent Rohde

Tegninger: Anne M. Nielsen

Ekspedition: G.E.C. Gad, Strøget Dansk og Udenlandsk Boghandel AS, Vimmelskiftet 32, 1161 København K.

Telefon 33 15 05 58 Giro 1 00 00 55

Tryk: Hans Jørgensens Bogtrykkeri København.

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 128,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Mål & Mæle fik PH-prisen i 1987. I redaktionen mente vi, at det måtte komme læserne til gode. Derfor har vi brugt pengene på at få udarbejdet et samlet register til de første 12 årgange. Registeret kan man få ved at sende en frankeret og adresseret (A4) svarkuvert (7,70 kr.) til:

Ina Nielsen, Hjørringgade 3, 3. th. 2100 København Ø.

Dansk som fremmedsprog

Det er ikke kun i Danmark, man interesserer sig for det danske sprog. På mere end 100 universiteter rundt i verden sidder der studerende og kæmper for at tilegne sig den besværlige danske sætningsbygning, bøjningen af de uregelmæssige udsagnsord og udtalen af det karakteristiske danske stød. I Osaka i Japan, i Fairbanks i Alaska, i Münster i Vesttyskland og ca. 40 andre steder er der ansat danske dansklærere, men der findes også mange udlændinge, der underviser i dansk på universitetsniveau.

Hvorfor i alverden lærer udenlandske studenter dog dansk?

Dette spørgsmål stilles jeg konstant i Danmark, men sagen er, at det kan være en vældig god idé at studere dansk f.eks i Vesttyskland. For nogle år siden var det helt almindeligt, at unge sproginteresserede tyskere læste engelsk og fransk og blev gymnasielærere, men forholdene er blevet anderledes nu, fordi det tyske skolesystem i lighed med det danske ikke længere kan ansætte de mange nyuddannede kandidater. Nu drejer det sig for de studerende om at finde nicher. Det gælder om at specialisere sig inden for områder, hvor konkurrencen ikke er så hård, og det er her et danskstudium kommer ind i billedet.

Langt de fleste danskstuderende i Münster har et hovedfag, som de kombinerer med et bifag i skandinavistik,

d.v.s. studiet af dansk, svensk, norsk og oldislandsk. De studerende skal i princippet beherske et moderne skandinavisk sprog aktivt, og kunne forstå de andre.

Der er flere af de studerende i Münster, der studerer journalistik som hovedfag og dansk som bifag, og det er en meget god kombination. Der er mange journalister, men kun få, der kan dansk, og da Danmark for nogen tid siden indførte den såkaldte "kartoffelkur", blev en af vores studerende bedt om at rejse til Danmark og interviewe Poul Schlüter og skaffe baggrundsmateriale for "Westdeutsches Fernsehen".

Bl.a. på grund af EF er der mange kontakter på det handelsmæssige plan mellem Vesttyskland og Danmark, og to af mine studerende studerer jura som første fag, specialiserer sig i EF-ret og lærer dansk, og håber, at netop deres kendskab til Danmark vil kunne skaffe dem en juridisk karriere.

En anden af de studerende i Münster har folkemindevidenskab som hovedfag, og takket være sine danskkundskaber er hun i stand til at rejse rundt i Jylland og samle materiale sammen til en doktordisputats om "kartoffelty-skerne" – altså de tyske landarbejdere, der slog sig ned på de sandede hedeegne for ca. 200 år siden. Roepolakernes historie er efterhånden godt udforsket, og der findes et museum i Maribo, der har lavet en udstilling om den, – men der er ikke mange, der har

kigget på "kartoffeltyskerne" – og det er selvfølgelig en stor chance for denne student.

De ret få studerende, der har dansk som hovedfag, satser i reglen mere traditionelt. De håber at blive ansat som oversættere eller litterære konsulenter, eller de drømmer om en karriere som universitetsprofessorer, men det siger sig selv, at stillingerne ikke hænger på træerne for denne gruppe.

Undervisningen

Den traditionelle danskundervisning på universiteterne i udlandet er yderst teoretisk. Jeg har i mange år været lærer på undervisningsministeriets sommerkurser i dansk for udenlandske studerende. På disse kurser deltager hvert år ca. 100 studerende fra hele verden. Der undervises i dansk sprog om formiddagen, og så er der foredrag og ekskursioner om eftermiddagen og om aftenen. I forbindelse med disse kurser har jeg været med til at placere de studerende på forskellige hold efter deres forhåndkundskaber, og her har vi lærere ofte siddet og revet os i håret over det skrigende misforhold mellem de studerendes aktive og passive kundskaber. Hvad stiller man f.eks. op med en tysker, der præsenterer sig på følgende måde:

"Goddag. Jeg er Reinhard Neher, og jeg studerer dansk siden 5 semester, og jeg skal gøre en arbejdsopgave over Søren Kierkegaard."

Den gode Reinhard kan sikkert læse dansk uden det mindste besvær. Han kan sikkert også forklare, hvorledes klusilsvækkelsen har udviklet sig fra middelalderen til vore dage, – men hans praktiske sprogbeherskelse er så mangelfuld, at han må placeres på et trin lige over begynderne, hvilket han

sandsynligvis vil have meget svært ved at forstå.

Det har i årevis været sproghistorien og den ældre litteratur, der stod i centrum i danskundervisningen på de udenlandske universiteter, og hvor de store sprogfag som f.eks. engelsk og fransk for længe siden er begyndt at lægge mere vægt på beherskelsen af et moderne sprog, er skandinavistikken – i hvert fald i Vesttyskland – blevet hængende i vikingetiden, og det er synd for de studerende, hvis chancer på jobmarkedet senere for en stor dels vedkommende er afhængige af, om de kan tale og skrive moderne dansk.

Materialer til danskundervisningen

Et problem for alle danske lektorer i udlandet er den manglende tradition for pædagogisk udviklingsarbejde på vores område. I modsætning til nabolandet Sverige, der gennem "Svenska Institutet" har udsendt en lang række lærebøger til svenskundervisningen, har der i mange år hersket sørgelige tilstande med hensyn til relevante materialer til danskundervisningen. Der har ikke været nogen uddannelse, der specielt sigtede mod undervisning i dansk for udlændinge, ingen lærebøger og ingen grammatik, som man kunne slå op i for at finde forklaringen på helt almindelige forhold i moderne dansk.

Først efter de to indvandrerbølger, nemlig gæstarbejderne i 70'erne og flygtningene i 80'erne kom der skred i tingene. Pludselig var der et marked for danskbøger, og der udkom mange gode begynder-systemer som f.eks. Lone Nielsen "Hvad siger du?" 1-2 (1983), Lone Nielsen og Kirsten E. Eriksen "O.S.V." 1-2 (1985) og Per Pinholts "Ud med sproget" 1-10 (1985).

Bøgerne var resultater af moderne sprogtilgængelsesforskning, praktisk erfaring og endeløse debatter med kolleger på de efteruddannelseskurser for indvandrerlærere, der voksede frem i slutningen af 70'erne og i begyndelsen af 80'erne.

Der er set fra en danskunderviser i udlandets perspektiv imidlertid et alvorligt problem med alle bøgerne. De er skrevet for udlændinge, der allerede bor i Danmark, og derfor er nødt til at klare en lang række dagligdagssituationer på dansk. I Danmark er det helt fint at arbejde med problemer af typen "Hvad siger man, når man søger arbejde?", "Hvad siger man i bussen?", "Hvordan kan man bytte det Rowenta-strygejern, man fik i julegave, til et Philips?" o.s.v. o.s.v., men det er ikke særlig relevant på universitetet i Münster.

Her har vi forskellen mellem dansk som andetsprog – altså dansk for udlændinge bosat i Danmark, og dansk som fremmedsprog – altså dansk for udlændinge, der ikke i første omgang skal klare hverdagens trængsler på dansk, men har mere brug for en grundlæggende kommunikativ kompetence – dvs. færdighed i at forstå, tale, læse og skrive dansk på et mere alment niveau.

Inden for området dansk som fremmedsprog er der ikke sket noget i mange år. Den mest anvendte bog er typisk nok den gamle "Lær dansk", som er en oversættelse af "Lär er svenska" fra 1969. Pædagogikken i den er lidt gammeldags og ikke altid så spændende. Den begynder med at præsentere en række navneord, og lægger op til øvelser, hvor læreren peger på et bord og spørger: "Er det en bus?", hvorefter den dygtige elev svarer: "Nej, det er et bord." "Lær dansk" er

fra den tid, da man mente, at man kunne lære folk sprog uden særligt hensyn til indholdet og den omgivende verden.

Aktivt dansk

Da jeg kom til Münster i efteråret 1986 begyndte jeg at lave materialet til min undervisning selv, og dette materiale udkom i marts i år på Akademisk Forlag i København.

"Aktivt dansk" er et forsøg på at bruge den moderne sprogforsknings resultater inden for området dansk som fremmedsprog.

Bogen er bygget op omkring 25 dialoger, der udspilles forskellige pragmatisk definerede kommunikationssituationer. Der er to grundtyper: For det første er der en lang række situationer, som de studerende vil komme ud for, når de kommer til Danmark på studieophold eller på ferie. Det drejer sig f.eks. om situationer, hvor man skal

præsentere sig
hilse på nogen
købe ind
bestille noget på en restaurant
bede om at få gentaget noget, man ikke har forstået.

For det andet er der situationer, hvor man taler om noget. Her drejer det sig om emner som f.eks.

studier og job
film og bøger
mennesker, man kender
familieforhold
vejret
ferie i Danmark.

Mange af bogens situationer udspilles blandt danske unge, men der er også medtaget situationer, hvor unge og

ver ikke sagt "det er godt", men "de-godt".

Metoden i bogen er en videreudvikling af den Lone Nielsen har udarbejdet i "Hvad siger du?", idet "Aktivt dansk" også bygger på en tredeling af undervisningen i en præsentationsfase, en øvefase og en produktionsfase.

Præsentationsfasen

I præsentationsfasen arbejdes der først mundtligt med det nye stof. Da lektionerne er koncentreret om en situation, kan det faktisk lade sig gøre at bygge den op mundtligt helt uden at kigge i bogen. I forbindelse med lektion 3 tager jeg f.eks. først billedet af biografen og introducerer udtrykket "Han skal i biografen". Herefter præsenteres de parallelle udtryk "Hun skal i byen", "De skal på universitetet", "Hun skal hjem" o.s.v. Herefter spørges de enkelte studerende "Hvor skal du hen?", og langsomt udvider man dialogen med spørgsmålene "Vil du med?" og "Hvornår?" samt svarkonstruktionerne "Ja, det vil jeg gerne", "Nej, det kan jeg ikke. Jeg skal hjem" og diverse tidsudtryk. Først når alt det nye stof er gennemgået, åbnes bøgerne, og lektionens dialog og strukturerne læses.

ældre taler sammen, hvor to ældre taler sammen og situationer, hvor der tales mere eller mindre formelt. På denne måde indføres de studerende også i danske omgangsformer, og får lejlighed til at overveje brugen af "du" og "De" og sproglige udtryk for tætte relationer og distanceret opførsel. Denne viden om, hvordan man omgås i Danmark er ikke alene nødvendig for kunne tale med danskere, - den er også et vigtigt udgangspunkt for at kunne forstå moderne dansk litteratur.

Alle dialogerne er indtalt på kassetebånd, så de studerende kan høre, hvordan det lyder, når danskere taler sammen. Jeg har valgt ni forskellige stemmer, og jeg har lægt vægt på at gengive moderne dansk talesprog med alle dets reduktionsfænomener. Der bliver derfor f.eks. ikke sagt "kan" og "kunne", men "ka" og "ku", og der bli-

Der er flere fordele ved denne fremgangsmåde. For det første tvinges de studerende til selv at danne hypoteser om systemet bag udtrykkene. Modalverberne "skulle, ville og kunne", som er helt centrale i denne dialog, kan f.eks. ikke oversættes direkte til tysk, hvor det hedder "Er geht ins Kino" "Kommst du mit? Nein, das kann ich nicht. Ich muss nach Hause."

Det viser sig, at de studerende ikke har problemer med at bygge dialogen op og lære den, når det hele foregår på dansk. Problemerne kommer egentlig

først, hvis man som lærer udgår fra tysk, og begynder at forklare, hvornår det tyske "müssen" oversættes med "måtte", og hvornår det oversættes med "skulle", og når man prøver at forklare systemet i de danske præpositioner.

Hvis undervisningen bliver alt for teoretisk, er resultatet ofte, at de studerende får et blokeret forhold til sproget, så de i værste fald slet ikke tør sige noget af skræk for at have glemt en regel.

For det andet er det erfaringsmæssigt bedre for udtalen at lære at sige et ord, før man har set det på tryk. Det er for de fleste udlændinge ikke særlig svært at sige "blir" (bliver) eller "morn" (morgen). Når så mange udlændinge faktisk siger "blivr" eller "mårn", er det fordi de udgår fra det skrevne sprog i stedet for det talte.

Efter den mundtlige præsentation læses lektionens dialog og de dertil knyttede strukturer. I denne forbindelse forklares de grammatiske strukturer. Til dette formål er der udarbejdet et tysksprog hæfte med regler og sammenligninger mellem tysk og dansk ("Aktivt dansk. Grammatik und Wortschatz, für Anfänger". Akademisk forlag 1989) og et tilsvarende engelsksprog vil udkomme i begyndelsen af 1990.

Øvefasen

I øvefasen skal de studerende lære at anvende det nye stof. Først skal de indsætte de manglende ord i "udfyldningsøvelsen". Der er her ikke tale om rent grammatiske øvelser, hvor man f.eks. blot skal vælge mellem "hans" og "sin/sit/sine", men kommunikative øvelser, hvor man også trænes i ordforråd, omgangsformer og evne til at huske allerede indlært stof, som det fremgår af

følgende brudstykke fra udfyldningsøvelsen i lektion 3:

- A: Hej. Hvordan _____ det?
B: Fint. Hvad _____ dig?
A: Også _____ .
B: Hvor skal du _____ ?
A: _____ café. Vil du ikke _____ ?
B: Nej, det _____ jeg ikke. Jeg _____ på universitetet.

Udtrykket "Hvordan går det?" er indlært i lektion 2, og "Hvad med dig?" i lektion 1, men det er vigtigt hele tiden at gribe tilbage til det allerede indlærte, hvis man ønsker at opnå en virkelig aktiv beherskelse af moderne dansk.

Også arbejdet med "lytte/forståøvelsen" hører med til øvefasen. Her trænes genkendelse af de indlærte strukturer. Lytte/forståøvelserne, der kun findes på kassettebåndet, er dialoger, der gør brug af de samme sproglige strukturer som lektionens dialog, men viser dem i en lidt anden sammenhæng. I lektion 2 handler lektionens dialog f.eks. om to unge mennesker, der møder hinanden tilfældigt, og i lytte/forståøvelsen hører man så en dialog mellem to ældre mennesker, der omgås hinanden mere formelt og bl.a. siger *De* til hinanden.

Arbejdet med lytte/forståøvelsen foregår i to tempi. Først spilles øvelsen et par gange i sin helhed. I denne fase skal de studerende kun koncentrere sig om indholdet og svare på spørgsmålene i bogen. I den næste fase spilles dialogen sætning for sætning, og så skal de studerende prøve at identificere de enkelte ord. Det kan være ret svært, fordi danskerne trækker mange ord sammen, når de taler, men netop det forhold, at det ikke altid er helt let at høre alle ordene, tvinger de studerende til at kombinere det, de hører,

med hypoteser om, hvad der ville være muligt i den givne sammenhæng.

Produktionsfasen

I produktionsfasen skal de studerende anvende det indlærte i en friere form, og hvor øvefasen hele tiden opererede med begrænsede svarmuligheder, står det i produktionsfasen de studerende frit for at anvende alt, hvad de har af sproglig fantasi og kreativitet.

Lillian Brøgger har forsynet hver lektion med illustrationer, der er beregnet til at sætte de studerende i gang med at formulere sig på dansk. Det kan være en situation, som den i lektion 9, hvor en mand råber til sin kone inde i stuen, fordi han ikke kan finde kaffen og kaffekopperne. Det kan være flere forskellige parallelle situationer, som skal få de studerende til at overveje sproglige udtryk for nærhed og distance, eller det kan være et enkelt billede der skal beskrives.

De studerende udarbejder dialogerne i grupper, lærer dem udenad, og spiller dem for hinanden, og det er ofte vældig sjove dialoger, der kommer ud af det. Det er imidlertid vigtigt at holde fast i, at produktionsfasen går ud på at

anvende det, man har lært, og ikke f.eks. ved hjælp af en ordbog at konstruere sig frem til alt for komplicerede og desværre oftest forkerte sætninger.

Danskundervisningen i fremtiden

"Aktivt dansk" er ikke løsningen på alle danskundervisningens problemer i udlandet. Bogen skal snarest ses som et forsøg på at tage et skridt på vejen frem mod en styrkelse af undervisningen i moderne dansk sprog på udenlandske universiteter, og som et forsøg på at skabe en faglig og pædagogisk debat om denne undervisning.

Lise Bostrup, f. 1956, cand.mag
i dansk og tysk
lektor i dansk sprog og litteratur,
Westfälische Wilhelmsuniversität
Münster

Beskriv Anne, Per, Mona, Carsten og Lis

Ret og rimeligt

Inden for de sidste år er der dukket et par nye forstærkerord op, nemlig *rigtig* og *rimelig*. Egentlig er de ikke nye, det nye er en brug af dem som vi ikke kendte før: *der var rigtig mange mennesker til mødet, jeg er rimeligt forkølet for tiden*.

Denne nye brug af forstærkerordene *rimelig* og *rigtig* er ikke bare noget vi konstaterer hos unge mennesker, som jo finder på så meget. Det er skam noget man hører hos midaldrende også, og den nye sprogbrug har fået indpas også i de dannede kredse, så det skal nok vise sig at være noget der holder sig.

Den nye brug af *rigtig* hører man især i forbindelse med ordene *meget* og *mange*: *vi morede os rigtig meget, det her kommer til at koste rigtig mange penge. Rigtig* afløser her forstærkerord som *særdeles*, *overordentlig*, *yderst* - eller naturligvis *skide*. De første ord er noget stive og papiragtige, det sidste måske lige synftigt nok, så faktisk er der brug for et forstærkerord der er lige så neutralt som det engelske *very* (*very much*) eller det tyske *sehr* (*sehr viele*).

Problemet med den nye brug af *rigtig* er at det i forvejen blev brugt som forstærkerord, bare på en lidt anden måde. I forbindelse med ord der betegner noget godt og positivt, betyder *rigtig* det samme som 'temmelig', altså en forholdsvis høj grad: *vejret er rigtig godt i dag, hun klarede sig rigtig pænt til eksamen, han er efterhånden rigtig flink til at surfe*.

Men i forbindelse med noget negativt betyder *rigtig* traditionelt 'meget': *han var ærlig talt rigtig ubehagelig, hun slap desværre rigtig skidt fra den sag, jeg følte mig rigtig utilpas*. Det er denne sidste betydning der nu ser ud til at brede sig, og på den måde kan man komme i tvivl om hvad der egentlig menes når nogen siger *rigtig fornuftig* og *rigtig interessant*: Betyder det 'meget' eller 'temmelig'?

En anden nyhed er brugen af *rimelig*: *det regnede, og vi var efterhånden blevet rimelig våde, familien bor under rimeligt usunde forhold*. Den gamle betydning af *rimelig* er 'acceptabel', 'nogenlunde', og det er ganske selvfølgelig at ordet hidtil som forstærker har skullet forbindes med ord der betyder noget positivt: *chefen var rimeligt imødekommende, forretningen går rimelig godt*. Det nye er at *rimelig(t)* nu også kan bruges i forbindelse med ord der betegner noget negativt: *min lejlighed er rimeligt dyr, forretningen går desværre rimeligt skidt for tiden*.

Man studser altid over noget nyt, bliver måske oprigtigt irriteret, men en dag er der ingen der lader sig forstyrre af den nye brug af *rimelig*.

På samme måde er det gået med forstærkerordene *ret* og *temmelig*. *Ret* betyder jo 'rigtig' og *temmelig* har vi fra tysk; det er ord der svarer til højtysk *ziemlich*, altså 'sømmelig'. Både *ret* og *temmelig* kunne i tidligere tid kun bruges i forbindelse med ord der betegner det positive: *ret smukt vejr, temmelig gode resultater*, men nu generer det ingen at tale om *ret dårligt vejr* og *temmelig elendige karakterer*.

Man kan skam vænne sig til rigtig meget!

Erik Hansen f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Tak – et fattigt ord?

Ja tak lærer vi vores børn at svare, når vi spørger, om de vil have mere. Hvis vi skulle forklare, hvad det lille *tak* skal til, ville det mest nærliggende være at kalde det en høflighedsformel.

Men der må være mere ved det, for vi finder det utrolig morsomt, når ungerne bliver så velopdragne, at de svarer *nej tak* på spørgsmålet, om de fryser. Og ren, tom, høflighed kan det heller ikke være, for så ville jeg være mere snerpet, end jeg bryder mig om, når jeg reagerer så voldsomt, som jeg faktisk gør, hvis nogen nøjes med at sige *ja* eller *nej*, når jeg spørger, om de vil have flødeskum i kakaoen.

De overvejelser har givet anledning til følgende hjemmelavede analyse: På grund af sammenfald i forskellige sprogfunktioners udtryk har spørgsmålet, *vil du have flødeskum i kakaoen?* to betydninger: 1) en forespørgsel, hvor man udbeder sig en oplysning, og 2) et tilbud, hvor man tilbyder at give/ gøre/yde nogen noget.

Mit forslag er, at *tak* bruges til at signalere, at man har opfattet spørgsmålet som et tilbud, hvor *ja tak* giver accept, og *nej tak* afvisning. Når de uvorne unger nøjes med *ja* eller *nej*, giver de mig en oplysning som jeg kan bruge, men som jeg faktisk ikke har bedt om. Det giver mig lyst til at sige, *det var ikke det jeg spurgte om, jeg tilbød dig bare noget flødeskum.*

At udtrykket *vil du have flødeskum* kan opfattes som både forespørgsel og tilbud, kan læses af følgende svar, *ja,*

men nej tak, for jeg er på slankekur. Altså jeg oplyser dig om, at jeg gerne vil have det, men jeg afviser dit tilbud af andre årsager.

Det er usandsynligt, at man har brug for at vide noget om den andens behov, hvis ikke det er for på en eller anden måde at imødekomme det. Derfor har spørgsmål af typen, *vil du (gerne) x?* uhyre ofte tilbudsfunktion. Men det er situationen, der er afgørende for, hvilken funktion spørgsmålet udtrykker. Hvis manden spørger sin kone *vil du gerne have skilsmisse?* kan det være et tilbud eller en forespørgsel, men hvis jeg stiller det samme spørgsmål til min søster, er et *ja tak* kun velplaceret, hvis jeg er sagfører og mit spørgsmål kan opfattes som et tilbud om at køre sagen for hende. Eller hvis jeg griber til den halvtomme skål og begynder at skænke op til mig selv, mens jeg spørger *vil du have mere flødeskum?* med et underforstået, *ellers tager jeg resten*, vil svaret *nej* være tilstrækkeligt og fremme mit forehavende, mens et *nej tak* må siges af være overdrevent høfligt i sin signaleren af *jeg er klar over, at du gerne deler med mig, men jeg vil ikke tage imod tilbuddet.* Når (over)opdragne unger siger *nej tak* til spørgsmålet, om de fryser, er det måske ikke så forkert endda, for jeg kan have gjort mine til at lukke vinduet, tænde for varmen eller finde en trøje frem. Når jeg spørger, er det enten, fordi jeg gerne vil vide det, det korrekte svar er da *ja* eller *nej*, eller fordi jeg tilbyder at gøre noget ved det,

det korrekte svar må da være *ja tak* eller *nej tak*.

Når man nu med sit svar kan angive, hvilken tolkning af spørgsmålet man har valgt, kan man blandt venner forvandle en uskyldig forespørgsel til et tilbud. *Har du nogen, der vasker op for dig?* bliver forpligtende, hvis svaret er *ja tak*, og *hvordan kommer du hjem? har du kørelejlighed?* forvandles ved hjælp af et lille *tak* til et tilbud om at køre med. Og det selv om spørgeren i begge tilfælde har gjort sig umage for at være entydig, og netop har undgået den tvetydige formulering *Vil du have hjælp/kørelejlighed?*. Man kan også være så fræk at sige *ja tak*, selv om der ikke foreligger noget tilbud overhovedet. I en situation, hvor den ene hensynsløst skraber det sidste flødeskum til sig uden at byde de andre, vil et *ja tak* kunne fremtvinge en deling af delikatessen, idet man ved at sige *tak* postulerer eksistensen af et tilbud, underforstået *jeg syntes lige du spurgte, om jeg ville have mere flødeskum*.

Endelig kan man i dette raffinerede spil opnå den modsatte virkning ved at undlade at sige *tak*. Hvis jeg møder en bekendt i bussen, og han midt i vores sludder spørger *vil du sidde ned?* svarer jeg *nej*. I stedet for at besvare et høfligt tilbud med en høflig afvisning, lader jeg, som om jeg tolker spørgsmålet som en forespørgsel og informerer min galante bekendt om, at jeg ikke nærer noget ønske om at sidde ned. På den måde får min afvisning større kraft, og jeg undgår at han giver sig til at insistere på at give mig sin plads i bussen.

En høflighedsformel måske, men hvis min analyse holder stik, kan den ikke undværes i de omtalte replikskifter, uden at det går ud over den præcise mening.

Thora Vinther
f. 1947
lektor i spansk
Københavns Universitet

Det besværlige bogstav

Hvorfor siger og skriver vi *I. P. Jacobsen*, når han hed *Jens Peter*? Hvorfor bliver nogle ved med at skrive *tredie* og *smedie*, når begge ord har skullet staves med *j* siden 1955? Hvorfor må vi til gengæld selv vælge om vi vil skrive *linje* eller *linie*? – dog siden 1986 helst *linje*, hvorimod det før 1955 kun hed *linie*. Og hvorfor hedder det *familie* og ikke *familje*?

Det er tydeligvis bogstavet *j* der er problemer med, og de er ikke nye. Vi har nemlig i århundreder, ja faktisk i mere end tusind år, været i vildrede med hvordan vi skulle håndtere det besværlige bogstav.

Det er ikke engang et lokalt fænomen som kun kendes fra dansk. Vi har vores skrift fra romerne og betegnelsen alfabet fra grækerne. Men *j* findes hverken i klassisk græsk eller klassisk latin; det trænger dog ind i latinske tekster fra middelalderen og især renæssancen, omend med betydelig vaklen i brugen. På hjemlig grund finder vi *j* i enkelte tekster på middelalderlatin, fx i *Øm Klosterkrønike*, hvorimod hverken Adam af Bremen eller Saxo bruger det.

I moderne italiensk forekommer *j* næsten ikke, idet det er erstattet med *i*, og i de fleste lærebøger er det udgået af alfabetet. I andre europæiske sprog som portugisisk, fransk, rumænsk og polsk er anvendelsen af *j* mere eller mindre sparsom. I tyrkisk blev det latinske alfabet indført 1928, incl. *j*, men bogstavet bruges kun i fremmedord.

Det walisiske alfabet har ikke *j*, men det har sneget sig ind i skriften, dels i nydannede ord som fx *garej* (garage), dels, under påvirkning fra engelsk, i personnavne som det mest walisiske af alle efternavne: *Jones*; og *John* er nu den almindelige skrivemåde for det keltiske *Siôn*.

En oldgammel historie

I dansk er den vakkende holdning til brugen af det sære *j* som nævnt oldgammel. Det ældre runealfabet har et tegn for bogstavet *j*, men det forsvandt i det (reducerede) yngre, der kun har 16 tegn, og *j* forekommer ikke i nordiske runeindskrifter efter ca. år 600.

I det lange løb var dog det yngre runealfabet med dets kun 16 tegn noget utilstrækkeligt, og det blev udvidet, ikke med nye tegn men ved tilføjelse af prikker og streger, sådan at der var et runetegn for hvert bogstav i det latinske alfabet. Det på denne måde forøgede alfabet kaldes stungne runer eller Valdemar Sejrs runer.

Bogstavet *j* var ikke dermed blevet genindført som et etableret selvstændigt tegn, men man havde det til rådighed hvis man ønskede en mere præcis gengivelse af en bestemt sproglyd. Alligevel kan man ikke være sikker på hvad *j* egentlig stod for. Derfor er det usikkert om fx Skånske Lov anvender *j*. Loven er fra slutningen af 1100-årene og er i sin oprindelige skikkelse formentlig skrevet med latinske bogstaver, men den er kun overleveret i se-

nerede afskrifter, hvoraf én er skrevet med (stungne) runer, Codex Runicus, fra slutningen af 1200-årene. I en translitteration, overførelse fra runer til latinske bogstaver, af runehåndskriftet ved Henrik Bertelsen, 1905, forekommer j slet ikke, hvorimod det optræder nogle steder i en udgave ved Brøndum-Nielsen, 1942, efter et samtidigt håndskrift med latinske bogstaver.

Men Codex Runicus var en efternøler hvad skriften angår, for med den kristne missionsvirksomhed var det latinske alfabet blevet introduceret, og det blev snart dominerende – selv om runerne levede langt ind i middelalderen, omend i beskændt omfang. Langt de fleste af vore bevarede håndskrifter er prentet med den latinske skrift.

Hvorom alting er: fra omkring 1200 begynder man stedvis i håndskrifterne at bruge j – egentlig et forlænget i – som tegn for langt i, en skrivemåde der bliver mere almindelig efter ca. 1400. Desuden tages j også i brug som tegn for andre sproglyd, men anvendelsen virker nærmest som en nødløsning, og uden større konsekvens.

Generelt må man sige om håndskrifterne fra middelalderen at de kun bruger j i specielle forbindelser, oftest for langt i (paradijs) og for præpositionen i. Men usikkerheden hos skriverne er iøjnefaldende, hvad man godt forstår, for de havde intet at holde sig til, ingen sprognorm og ingen retskrivningsordbog. Hver enkelt havde kun sin egen fornemmelse at støtte sig til, og det er ikke det sikreste redskab – fx lykkes det skriveren i Den gammeldanske Lægebog fra slutningen af 1300-årene at få bogstaveret to så enkle ord som mælk og hoved på ikke mindre end fem forskellige måder.

Med bogtrykkunsten erstattes skrivelserne af typografiske sættere, ofte tyskere eller tysk uddannede, men det gør nu ikke den skriftlige form mere konsekvent. I Peder Laales Ordsprog, trykt 1506, forekommer j hyppigt, muligvis på grund af tysk påvirkning. Derimod er j ret sjældent i Koge-Bog, trykt 1616, men det bruges konsekvent i: *jorden*, og i dobbelt-i: *spijse, prijs, sijn, vijn*.

Det skal bemærkes at den trykskrift der blev benyttet i 400 år, frakturen (de krøllede bogstaver), var en noget overbrøderet tysk version af den latinske skrift, og frakturen havde ikke – og fik aldrig – et stort J, idet den brugte samme tegn, I, for både I og J. Derimod havde den lille j.

I de trykte bøger begyndte en tysk mode at slå igennem: at skrive navneordene med stort begyndelsesbogstav, men det varede længe før denne skik var etableret. I Peder Laales Ordsprog var navneordene trykt med lille; det gælder også den første bibeloversættelse, Christian 3's Bibel (1550); men i Anders Sørensen Vedels Saxo-over-sættelse (1575) er de trykt med stort.

På sporet af en sprognorm

Som det er fremgået var anvendelsen af j – ligesom i det hele taget retskrivningen – overladt til det private initiativ. Der eksisterede ingen normer til almindelig vejledning, og behovet var heller ikke påtrængende før bogtrykkunsten muliggjorde mangfoldiggørelse og dermed større udbredelse af det skrevne ord.

Den første bibeloversættelse blev her, som det også var tilfældet i andre lande, betragtet som normgivende på grund af bogens store udbredelse. Men fra midten af 1600-årene begyndte man at interessere sig for retskrivningen på

et teoretisk plan. Peder Syv og Erik Pontoppidan (vores første grammatiker), begge fra slutningen af 1600-årene, moderniserede den hævdvundne retskrivning, fx *oc/och* > *og*, *skriffue* > *skrive*, og anbefalede j som konsonanttegn, så *ieg* blev til *jeg*. Men de var ikke særlig konsekvente i deres egne værker. Den samtidige biskop Henrik Gerner indrømmede at det i visse forbindelser nok var rigtigere at skrive j, men han ville dog beholde i, fordi det var "lettere at skriffve" og det var "zirligere i Skriffningen".

Forskellen i brugen af i og j (og ij) kom dog aldrig ind under faste regler. Nogle tryk og håndskrifter har j i åben stavelse, fx Resens bibel 1607, andre har j i trykstærk udlyd, fx Danske Lov 1683 (forbj, frj, nj, tj), andre igen j i lukket stavelse, fx bibeloversættelsen 1647. Om navneordene skulle skrives

a	b	c	d	e	f	g	h
i	j	k	l	m	n	o	p
q	r	s	t	u	v	w	
x	y	z	æ	ø			
A	B	C	D	E	F	G	
H	I	K	L	M	N	O	
P	Q	R	S	T	U	V	
W	X	Y	Z	Æ	Ø		

Alfabetet gengivet efter Chr. Winther og Constantin Hansen: ABC (1860). I de store bogstaver bruges samme tegn for I og J.

med stort eller lille, var i reglen overladt til sætteren.

Holberg (første halvdel af 1700-årene) var, blandt meget andet, optaget af sprog og retskrivning, men var i nogle henseender ret gammeldags for sin tid. I sine manuskripter og privatbreve brugte han i for j, fx *ieg*, *hierte*, *reise*, men j for langt i, fx *udj*, *efterdj*. Men i trykt skikkelse var det bogtrykkerens retskrivning der herskede; Holbergs små begyndelsesbogstaver i navneord blev rettet til store, og hans *ieg* blev trykt *jeg*, ligesom fx *udj* blev til *udi*. End ikke hans Orthographiske Anmerkninger (1726) er trykt med hans retskrivning! I Anmerkningerne har Holberg iøvrigt en bemærkning om det u håndterlige bogstav: "...j (er) uden tvivl det eneste (bogstav), som sniger sig ind midt imellem Stam-bogstaverne for des friskere udtale, saasom: at skjære i steden for skære, ...stjaalen for staalen, gjerne for gerne &c. Hvilket de kjælne Kjøbenhavnere dog ikke vil lide."

En af Holbergs samtidige, Jens Pedersen Høysgaard, behandlede også spørgsmålet om i/j. Han anbefalede i sit første skrift (1743) at indføre j overalt hvor normen var "i" i dækket forlyd, fx *stierne* > *stjerne*. Skønt han ikke var sprogforsker af profession – han var trediepedel ved universitetet og blev siden forfremmet til klokker ved Trinitatis kirke – fremkom fra hans hånd et af de mest originale og betydningsfulde forfatterskaber om nydansk sprog som endnu har set lyset.

I 1799 udkom vores første retskrivningsordbog, Dansk ortografisk Ordbog, af Jacob Baden. Han gik ligesom Høysgaard ind for at man skulle skrive j for i hvor dette udtaltes, fx *Stjerne*, og han fjernede det stumme j efter g og k, fx *gjøre* > *gøre*, *kjøre* > *køre*, men beva-

rede i'et i diftonger, fx *Vei, Øie*. I ord- bogens 3. udgave, 1801, opgav han dog dette i til fordel for j fordi han havde fundet ud af at der ikke var tale om en diftong men om konsonanten j. Baden har tydeligvis haft svært ved at finde sine egne ben, for hvis man slår op i hans Dansk-Latinsk Ordbog, der ud- kom en halv snes år før den danske, vil man se at han i dens fortale kun brugte j i ordet *jeg*, hvorimod han skrev: *Ar- beide, betiene, Feil, geistlig, gierne, hielpe, pleier, Veiledning*.

Der er ingen tvivl om at professor Baden havde kigget universitetspedel- len kraftigt over skulderen, men man fik ham aldrig til at indrømme det.

Første halvdel af alfabetet gengivet efter Frederik Frølund's ABC (1843). Det store I og det store J er ens i frakturskriften.

Fejde blandt de lærde

Badens retskrivningsordbog afsted- kom en langvarig ortografisk fejde, der flammede voldsomt op i 1805. I dette år barslede en kongelig kommission for universitetet og de lærde skoler, nedsat 1785, med en forordning hvori der blev givet utvetydige retningslinier for den skriftlige fremstilling; blandt andet udtalte kommissionen at "over- flødige bogstaver bør undgås når de ikke er etymologisk berettigede eller tjener til at angive udtalen", og det betød at det i mange ord overflødige j skulle sættes i skammekrogen

Som en udløber af fejden udgav Ras- mus Rask i 1826 Forsøg til en videnska- belig dansk Retskrivningslære. Han gik videre end Baden og især kommis- sionen med brugen af j for i (eller y): *Vej, Øje*, og udelod j efter g og k foran vokalerne i, y, ø, ö og æ: *gøre, køre*, men bevarede det foran e i trykstærk stavelse: *gedde, kjed, maaskje*.

Da Rask ikke ville afstå fra sine ret- skrivningsprincipper nægtede Viden- skabernes Selskab, Det danske Sel- skab og Det skandinaviske Litteratur- selskab at udgive hans afhandlinger. De kunne ikke acceptere "en saa sær Skrivemaade." Rasks nære medarbej- der og tro væbner N.M. Petersen lagde senere afstand til ham ved bl.a. at op- give j efter g og k foran e: *gennem, maaske*. Iøvrigt gik han sammen med andre ligesindede over til at skrive nav- neord med lille begyndelsesbogstav, hvilket først blev norm 100 år senere.

Den indirekte årsag til de langvarige ortografiske fægtninger var at under- visning i modersmålet i den højere skole var blevet påbudt 1775, og ved førnævnte kgl. forordning 1805 blev der stillet krav om en prøve i at frem- stille sine tanker på dansk ved studen- tereksamen. Dansk var ved at få ind-

fødsret. Også skoleloven 1814 fremkaldte behov for faste regler.

Argumenterne i de endeløse diskussioner om brugen af j blev samlet og overvejet på et stort nordisk retskrivningsmøde i Stockholm 1869, hvor også andre aktuelle problemer blev drøftet, og mødets beslutninger blev på næsten alle punkter virkeliggjort i dansk retskrivning i løbet af de følgende år. Eksempelvis blev bortfaldet af j efter g og k foran e, æ og ø (kende, kær, gøre) officielt påbudt ved en ministeriel bekendtgørelse 1889. Kun i stednavne (og personnavne) blev der indrømmet valgfrihed, og det medførte nogen forvirring.

For byernes vedkommende blev den officielle skrivemåde overladt til de pågældende kommuner. *Kjøbenhavn* sås første gang stavet uden j så tidligt som 1809 (i Den danske og norske Lovkynigheds Historie), men kommunen fjernede først j'et officielt 1906. En af byens nordlige forstæder hed *Gjentofte* lige til 1948. Mange andre bynavne er forlængst moderniseret: *Køge*, *Nykøbing*, *Kerteminde*, *Gedser*, *Gedved* – men DSB skriver stadig *Gjedved*. Nogle byer hedder *Gerlev*, men en af dem - i Jylland - hedder *Gjerlev* hos P&T. Adskillige har dog bevaret j: *Gjellerup*, *Gjern*, *Gjøl*, *Kjellerup*; sidstenævnte er der tre af i Jylland, men den ene (og ikke de to andre) hedder *Kellerup* hos telefonselskabet. Man konstaterer at valgfriheden har medført nogen uenighed mellem kommuner, telefonselskaber, P&T og DSB. Indgroede vaner lader sig ikke ændre fra dag til dag.

I.P. Jacobsen

Sideløbende med bestræbelserne for at skabe faste regler for retskrivningen skete der en anden udvikling som også

havde noget at gøre med sprogbilledet. Det var trykskriften. Hidtil havde de krøllede bogstaver, frakturen, været enerådende, men fra midten af 1800-årene begyndte et nyt skriftsnit at gøre sig gældende - skønt nyt var det ikke. De latinske bogstaver, antikvaen, der var enerådende i bl.a. franske og latinske bøger, kom på mode og vandt stadig flere tilhængere - og alle bogtrykere havde i århundreder haft denne skrift i sættekasserne. Men som vi har set er nye ideer, ikke mindst i sproglige spørgsmål, længe om at slå an. Bolle-å'et, der blev indført 1948, var mere end to hundrede år undervejs. Det blev foreslået 1743 af Jens Pedersen Høysgaard, efter svensk forbillede.

Bruddet med frakturen var også en langvarig proces. Den første avis der gik over til den nye skrift var *Fædrelandet*, 1848, og den sidste der opgav den gamle var *Kalundborg Folkeblad*, 1942. Den første salmebog trykt med antikva kom i 1900, og den første bibel i 1912. De krøllede bogstaver lever endda videre i enkelte avishoveder. Men fra århundredskiftet var den latinske skrift klart dominerende.

Med dette typografiske sidespring nærmer vi os I.P. Jacobsen, for det har noget med skriften at gøre.

Den vedtagne tommelfingerregel om I eller J i personnavnes initialer er at en afdød (kendt) *Jens Peter* hedder *I.P.*, mens en nulevende *Jens Peter* hedder *J.P.* Men det forklarer ikke hvordan et J har kunnet blive til et I. Det skyldes nemlig frakturens væsen. Som før nævnt havde den gamle skrift ikke noget stort J, og man brugte det store I for begge bogstaver (man havde lille i og j). Det medførte ingen næneværdige læseproblemer, fordi de store bogstaver jo kun stod i navneordenes begyndelse, og fordi det af resten af or-

det fremgik om bogstavet skulle læses som I eller J. Problemet opstod når man forkortede personers fornavne til initialer: man havde ingen mulighed for at afgøre om et fraktur-I stod for I eller J, og derfor læste man I som der stod.

Digteren *Jens Peter* kom følgelig til at hedde *I.P. Jacobsen*, ligesom komponisten *Johan Peter Emilius* hed *I.P.E. Hartmann*, grundlovspolitikeren *Jens Andersen* hed *I.A. Hansen*, Venstre-høvdingen *Jens Christian* hed *I.C. Christensen*, og farvefabrikanten *Jens Peter* hed *I.P. Holmboe*. Maleren *Willumsen* hed derimod *J.F.*, enten fordi det lød mere mundret, eller fordi han først døde langt inde i den nye skrifts tid (1958). Det skal tilføjes at leksika og historieværker er uenige om hvordan initialerne skal skrives idag.

Frakturen som årsag til I for J i initialer svækkes ganske vist af den omstændighed at også nutidige personer bruger I for J. Litografen *Jens Christian Sørensen*, der døde for få år siden, kaldte sig *I. Chr. Sørensen*; filmmagisteren *I.C. Lauritzen* er et andet eksempel. Det kan i sådanne tilfælde skyldes gammel skik, ligesom et andet fænomen der var betinget af frakturen fik et efterliv i den nye skrift: i mange af de bøger der i overgangstiden var trykt med antikva var registrets i- og j-stikord placeret mellem hinanden under fælles signatur, dvs. I,J.

En undtagelse med modsat fortegn skal nævnes: den slagfærdige vestjyske politiker *J.K. Lauridsen*, der døde 1905, hed i daglig tale *Je-Kaa*, idet je er en udbredt jysk udtale af bogstavet j.

Kriteriet om levende eller afdødduer egentlig kun med den noget upræcise tilføjelse "forlængst" afdødd - nemlig i frakturens epoke. En tidligere statsminister hed *J.O. Krag*, og det

hedder han stadig; det samme gælder andre nylig-levende.

På forkant med udviklingen

Med officielle retskrivningsordbøger, retskrivningsudvalg og sprognævn er mange problemer blevet løst. Men sproget er ikke statisk. Forandringer bliver registreret og finder vej ind i ordbøgerne, der bliver ajourført med 30 års mellemrum, undertiden under voldsom offentlig protest. Det sidste ord bliver naturligvis aldrig sagt, heller ikke om j, men nok det seneste.

I 1955 blev nogle u håndterlige franske ord fordansket med j (emaille>emalje), dog med valgfrihed for nogles vedkommende (miljø el. milieu). Og i 1986 fandt en yderligere ajourføring sted - majonæsekrigen er endnu i frisk erindring. Ved næste revision får vi måske lov til at skrive familie med j (jvfr. svensk og norsk), ligesom vanille nu i tre år har måttet staves med j, hvis man foretrækker det.

Det "forkerte" j i ordet *vejr* vil vi nok beholde fordi vi har levet ureflekteret med det i næsten 400 år. Det har ingen hjemmel i rigssproget, men er ved en tilfældighed kommet ind fra en dialekt. Det skyldes vestjyden H.P. Resen, der i sin bibeludgave 1607 skrev *vejr* som han udtalte det, og denne bogstavering har siden været normen i alle ordbøger uden nogensinde at blive antastet. Det er iøvrigt ikke den eneste lapsus der har forvildet sig ind i ordbøgerne.

Derimod er det muligt at vi engang får moderniseret den i grunden logiske men kluntede skrivemåde for 16: *seksten*, til *sejsten*. Det blev forsøgt for 100 år siden da en ministeriel bekendtgørelse (7/6 1889) foreskrev at *sexten* skulle ændres til *sejsten*. Men her havde de kloge stukket næsen for langt frem, og inden der var gået tre år følte

de sig tvunget til at lave det om igen. Ved en ny bekendtgørelse (27/2 1892) blev det til *seksten*, som det stadig skrives. Det må vist være den mest kortlivede retskrivningsreform vi har oplevet!

Få ting sætter lidenskaberne i så stærk bevægelse som retskrivnings-spørgsmål (og radiospeakerens udtale) - og få ting fremkalder så rig variation i argumenternes lødighed!

Per Skar, f. 1925
forlagsredaktør

J. i. I. i. Is.

J. Kæder og paa Skøjter feje
De hen ad Isens glatte Veje;
De agte ej paa Kulde og Vind,
Men svinge lystigt ud og ind.

J. j. J. j. Jul.

Ved Juletid for Hyrder fromme
Korkyndte Engle Herrens Komme;
Til Betlehem de Hyrder git,
Hvor herligt Shu for Sagu de fik.

Fra Christian Winther og Constantin Hansen: ABC (1860). Med pædagogisk omhu er bogstaverne gengivet i både fraktur, antikva og skriveskrift. I frakturen er der ingen forskel på stort I og J, hvorimod den har både lille i og lille j.